

сутністю дійового механізму контролю цей сегмент обороту є також високопотенційним напрямом тіньового капіталообороту, відмивання капіталів незаконного походження та значним за своїми обсягами джерелом тінзації суспільно-економічних відносин. Тобто, цивільно-правова фіксація руху речей, прав, дій може також мати «легальний», «псевдолегальний» і «нелегальний» характер.

Таке ж значення мають терміни «легітимні», «псевдолегальні», «нелегальні» фінансово-господарські «операції», «технології», «цивільно-правові інструменти» та інші форми супроводження руху речей, прав, дій у сфері цивільного обороту.

Детінізація економічних відносин — сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного, у враховуваний державою економічний оборот, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки.

Надійшла до редколегії 10.11.01

В. Журавель, професор НЮА України

Предмет криміналістики: генезис і сучасний стан

Останні двадцять років відмічені появою в криміналістичній літературі численних визначень її предмета. Характеризуючи цю особливість розвитку науки, П. Копнин справедливо зазначав, що «предмет найрізноманітніших наук безперервно зазнає змін у зв'язку зі зростанням знання, прогресом суспільного розвитку в цілому»¹. З цих позицій сучасний стан криміналістики характеризується наявністю і співіснуванням низки парадигм, орієнтованих на вивчення її предмета, до числа яких можна віднести:

¹ Копнин П. Философия в век науки и техники // Лит. газ. — 1968. — 11 дек.

а) **прагматичну** концепцію предмета, відповідно до якої криміналістика визначається як наука про прийоми і способи розкриття, розслідування та попередження злочинів;

б) **теоретико-доказову** концепцію як наслідок інтенсивного розвитку теоретичних і методологічних основ науки та формування певних уявлень щодо закономірностей, які використовуються у розслідуванні злочинів. Виникнення цієї концепції пов'язане з пропозицією Р. Белкіна розглядати криміналістику як науку «про закономірності виникнення, збирання, оцінки та використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей засобах і методах судового дослідження та відвернення злочинів»¹. У подальшому він дещо уточнив викладену концепцію і в його останніх роботах криміналістика розглядається як наука «про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методах і засобах судового дослідження та відвернення злочинів»²;

в) **інформаційно-пізнавальну** концепцію, яка становить собою узагальнення і подальше вдосконалення теоретико-доказової концепції та виходить з того, що предметом криміналістики є закономірність руху кримінально-релевантної інформації та засновані на них методи розкриття, розслідування та попередження злочинів³;

г) **слідознавчу** концепцію, згідно з якою криміналістика — це наука про технологію і засоби практичного слідознавства (пошуково-пізнавальної діяльності) в кримінальному судочинстві⁴.

Наведені парадигми, перебуваючи в загальній сукупності об'єктивованого знання про криміналістику, доповнюють одна одну і створюють реальні передумови для перспективної розробки єдиної та цілісної методологічної концепції. Остання,

¹ Криміналістика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкіна, Г. Г. Зуйкова. — М., 1968. — С. 9.

² Криміналістика: Учебник для вузов / Под ред. Р. С. Белкіна. — М., 1999. — С. 42.

³ Див.: Криміналістика социалистических стран: Учебник / Под ред. В. Я. Колдина. — М., 1986. — С. 4, 25.

⁴ Див.: *Образцов В. А.* Криміналістика: Курс лекцій. — М., 1996. — С. 5.

безумовно, не може вважатися самоціллю, а є лише завданням, що підкорене інтересам розвитку криміналістичної науки. В даний же момент численність парадигм свідчить не тільки про відносну «юність» цієї проблематики, а й про можливість різних підходів до неї, які відображають складну діалектику руху як самої науки криміналістики, так і об'єктів її пізнання.

Як відомо, закономірності виявляються і формуються в основному на теоретичному рівні на підставі даних емпіричних досліджень усієї предметної галузі науки. Аналіз викладених у літературі точок зору дає змогу розглядати в найбільш загальному вигляді предмет криміналістики як систему взаємопов'язаних закономірностей таких двох рівнів:

1) закономірності виникнення, існування та зникнення інформації про злочин, в яких виражена безпосередньо подія злочину;

2) закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про злочин у доказуванні.

Закономірності першого рівня відображають механізм слідоутворення і свідчать про те, коли, за яких обставин, у результаті яких дій або процесів виникають сліди злочину (матеріальні та ідеальні), який час зберігаються, завдяки яким обставинам і яким чином змінюються (зникають). До цієї групи закономірностей доцільно віднести:

а) *залежності між особою злочинця та його поведінкою*. Поведінка злочинця, як і будь-якого індивіда, становить собою єдність його внутрішнього і зовнішнього аспектів. Криміналістика основну увагу приділяє останньому, бо характер дій злочинця, сліди, залишені на місці події, дійсно полегшують збирання і оцінку орієнтуючої інформації, висунення версій щодо винного. Разом з тим опис криміналістичної характеристики злочинної події без урахування її психологічних механізмів як свідомо-вольових регуляторів, що визначають вибір особою об'єкта посягання, способу, обстановки та інших обставин його вчинення не можна визнати достатньо повним. Так, правильне встановлення мотиву дає змогу визначити коло зацікавлених у вчиненні злочину осіб, поміж яких слід шукати злочинця (виходячи з принципу «кому це вигідно»). У всіх випадках спосіб вчинення злочину має бути проаналізований з позиції його зв'язку з мотивом (та метою) вчинення злочину. При цьому в

окремих випадках проявляються залежності: від даних про злочинну подію (та її слідів) — до встановлення мотиву її вчинення, а від мотиву — до виявлення особи підозрюваного. На жаль, слід зазначити, що названі залежності не знайшли належного емпіричного підтвердження, що негативно позначається на змісті методик розслідування окремих видів злочинів. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне включити цю проблематику до сфери криміналістичних досліджень;

б) залежності між поведінкою злочинця та особою потерпілого (криміналістична віктимологія). Віктимологічний підхід у розслідуванні злочинів полягає в тому, що вихідною точкою для збирання інформації про особу, яка може вчинити злочин, є особа і поведінка потерпілого. Така інформація має певне значення не тільки для попередження злочинів, а й для правильної побудови методики їх розкриття та розслідування, оскільки лише точне відтворення обстановки і обставин події, поведінки злочинця і потерпілого, характеру їх взаємостосунків сприяє швидкому виявленню, затриманню та викриттю винного;

в) залежність злочинної діяльності та її елементів від умов, у яких перебуває винний. Певним цілям діяльності винних відповідають певні об'єкти посягання, певним об'єктам — певні способи злочину і т. под. У зв'язку з цим дана закономірність дає змогу судити про можливість чи неможливість вчинення злочину певним способом, у певному місці та в певний час, полегшує побудову моделі злочину, створює передумови для прогнозування нових способів приготування, вчинення та приховування злочинів, дає змогу пізнати невідомі елементи системи через відомі;

г) відображуваність, повторюваність та сталість елементів злочинної діяльності в матеріальному світі. Дія цієї закономірності визначає структурну спільність злочинної діяльності, повторюваність та сталість форм відображення її елементів у навколишній обстановці, тобто при вчиненні конкретних дій в умовах, що збігаються, виникатимуть аналогічні сліди-відображення. Зазначені закономірності є об'єктивною підставою для побудови типових моделей злочину і програмування розслідування, допомагають діагностувати той чи інший вид злочину, полегшують здійснення конструктивної функції методики розслідування, криміналістичної тактики та техніки, дають змогу слідчому прогнозувати невідомі елементи системи злочинної

діяльності. При цьому необхідно враховувати закономірний вплив часу на поступову зміну сліду, втрату частини відображених ознак;

г) *закономірність сприйняття обставин злочинної події злочинцем, очевидцем, жертвою та ін.* Процес формування показань — сприйняття, запам'ятовування та відтворення — зазнає впливу різних суб'єктивних (пороги відчуттів, апперцепція, спрямованість уваги, темперамент, емоційний стан, типи пам'яті, інтелект тощо) та об'єктивних (зовнішні умови та обставини сприйняття, особливості об'єкта, що спостерігається, тощо) чинників. Знання закономірностей процесу формування показань дає можливість при аналізі конкретної слідчої та судової ситуації, процесу розслідування чи судового розгляду виявити типові помилки, проводити розмежування між добросовісною помилкою та умисним повідомленням неправдивої інформації.

Закономірності другого рівня відображають процес одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про злочин у доказуванні. До закономірностей цієї групи можуть бути віднесені:

а) залежність змісту і системи доказової інформації від криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксації, вилучення та зберігання джерел цієї інформації;

б) залежність поведінки і діяльності учасників розслідування (професіональних та непрофесіональних) від їх особи і слідчих ситуацій та ін.

Характерною рисою названих закономірностей є те, що вони проявляються *ситуаційно* залежно від конкретних кримінальних і слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей і ознак об'єктів дослідження, неоднозначності форм взаємозв'язків між ними. Крім того, запропонована система припускає наявність зв'язків як усередині кожного з виділених рівнів, так і між закономірностями різних рівнів. У цьому разі йдеться про *криміналістичний детермінізм*, тобто про залежність криміналістичних засобів і методів роботи з інформацією про подію злочину від характеру цієї події та породжених нею наслідків. Іншими словами, закономірності першого рівня розглядаються як базові щодо групи закономірностей другого рівня, а їх зв'язок носить кореляційний характер і може бути виражений кількісними показниками. Процес розширення та поглиблення рівня пізнання в

першу чергу саме цих закономірностей є однією з об'єктивно існуючих передумов подальшого розвитку науки криміналістики, активізації її внеску в удосконалення судово-слідчої діяльності. В свою чергу випереджаючий розвиток елементів злочинної діяльності в порівнянні з процесами розробки, уніфікації та впровадження в практику судово-слідчих органів прийомів, засобів та методів їх розкриття, розслідування та попередження необхідно розглядати як одну з ключових проблем, яку необхідно вирішувати, в тому числі й засобами криміналістичного прогнозування. Саме прогнозні судження здатні дати відповідь щодо необхідності впровадження в теорію і практику боротьби зі злочинністю таких криміналістичних нововведень, які б дали змогу мінімізувати або повністю усунути існуючу диспропорцію між рівнем і характером прояву елементів злочинної діяльності та засобами протидії їм. Отже, ситуаційну обумовленість і криміналістичний детермінізм можна вважати головними ознаками прояву і функціонування закономірностей, які вивчає криміналістика.

Таким чином, розглянуті закономірності можуть бути визначені як найбільш загальні, такі, що відображають сутність криміналістики і визначають перспективи її розвитку. В міру нагромадження знань про ці закономірності відкриваються нові можливості щодо формування предмета дослідження науки криміналістики.

В той же час обмежувати напрямки розвитку науки криміналістики та визначення предмета її дослідження тільки перспективами формування зазначених закономірностей було б надто вузьким підходом. Уявляється, що розвиток наукового знання, а отже, й визначення основних напрямків наукового пошуку залежать й від інших чинників. По-перше, від об'єктивних процесів, які відбуваються в самій науці криміналістиці, що характеризують логіку її розвитку і відображені в спеціальних законах. Зокрема, можна констатувати, що серед причин, які стимулювали виникнення, наприклад, теорії криміналістичного прогнозування (криміналістичної прогностики), передусім слід виділити внутрішню (іманентну) потребу самої науки криміналістики в реалізації її прогностичної функції. У свою чергу розвиток криміналістичної прогностики вимагає від вчених-криміналістів по-новому глянути на предмет власного дослідження, акцентуючи увагу на тих аспектах, що мають пріоритетне зна-

чення саме з позицій прогностики: закономірностях розвитку об'єктів пізнання, чинниках-детермінантах, що впливають на процес розвитку цих об'єктів, кореляційних залежностях між об'єктами і елементами прогнозного фону та ін. По-друге, від тенденцій і напрямків науково-технічного прогресу, оскільки криміналістичні знання є елементом загальної системи наукових знань, а сама криміналістика має тісні взаємообумовлюючі міждисциплінарні зв'язки не тільки з правовими, а й з природничими і технічними науками. Саме сучасні досягнення природничих і технічних наук є живильним середовищем удосконалення існуючих і конструювання нових засобів криміналістичної техніки. По-третє, від удосконалення законодавчої бази, головним чином спрямованої на розширення джерел доказування. По-четверте, від запитів практики, тому що пізнавальна діяльність на всіх рівнях генетично і функціонально залежить від предметної практики. Саме судово-слідча, експертна, оперативно-розшукова практика розглядається як вихідний пункт криміналістичного пізнання, сфера реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики, що визначає предмет її дослідження, спрямованість наукового пошуку.

Еволюція поглядів на предмет науки криміналістики не могла не позначитися і на процесі формування її визначення. В цьому разі йдеться про зв'язок та співвідношення форми і змісту. Необхідно зазначити, що сучасні концепції щодо предмета, насамперед інформаційна та теоретико-доказова, знайшли своє безпосереднє відображення в запропонованих визначеннях самої науки криміналістики. Прибічники цих наукових концепцій, а саме вони на сьогоднішній день є пануючими серед вчених-криміналістів, вважають за необхідне у визначенні криміналістики використовувати термін «закономірності» та обов'язково посилаються на них. Підтвердженням тому може слугувати аналіз підручників або монографічних досліджень останніх років, де розглядаються наукознавчі проблеми.

Безперечно, на сучасному етапі розвитку криміналістики вже ніхто не має сумніву, що це наука, яка вивчає певне коло закономірностей, що становлять її предмет дослідження. В той же час виникає питання стосовно доцільності посилення на них, а ще й більше намагання їх перелічення у запропонованих визначеннях. У цьому питанні ми солідарні з В. Бахіним, який вва-

жає за недоцільні спроби деяких вчених «втиснути» у визначення криміналістики всі елементи, що характеризують її предмет¹. Подібні наміри призводять до необґрунтованого розширення та ускладнення визначення криміналістики, тоді як останнє повинно бути максимально стислим та відображати найбільш істотні її ознаки, насамперед ті, що підкреслюють службову функцію криміналістики, тобто науки, яка розробляє технічні заходи, тактичні прийоми та методичні рекомендації щодо розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів.

Надійшла до редколегії 26.12.01

---

¹ Див.: Бахин В. П. Предмет науки криміналістики. Лекція. – К., 1999. – С. 8.